

*«ВЕРНИ ДО МЕНЕ,
ПАМ'ЯТЕ МОЯ»*

до 80-річчя з дня народження ВАСИЛЯ СТУСА

Декілька фактів з життя видатного українського поета і правозахисника, що загинув у таборі особливого режиму у Пермській області

Василь Стус

(1938—1985)

Василь Семенович Стус – український поет, перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник. Один із найактивніших представників українського культурного руху 1960-х рр. Герой України.

Із 47-ми років свого життя 13 він провів у радянських слідчих ізоляторах, карцерах, камерах-одиночках, мордовських таборах, на Колімі, на каторжній роботі в шахті.

Василь Стус народився на світ 6 січня 1938 року –
напередодні Різдва, на Святвечір.

Через роки, знаходячись у колонії особливого режиму, він спитав у старого в'язня, глибоко віруючої людини, що означає народитися у такий день. У відповідь почув: «Це милість Божа, щастя. Але кому багато дається, з того багато й вимагається».

*Сто дзеркал спрямовано на мене
в самоту мою і німоту.
Справді – тут? Ти – справді тут?
Напевне,
ти таки не тут. Таки не тут.
Де ж ти є? А де ж ти є? А де ж ти?
Досі свого зросту не досяг?
Ось він, довгожданий дощ (як з решета!) –
заливає душу всю в сльозах.
Сто твоїх конань... Твоїх народжень...
Страх як тяжко висохлим очам!
Хто еси? Живий чи мрець? Чи, може,
і живий, і мрець – і – сам-на-сам*

Василь був четвертою, молодшою, дитиною в Іліні (Олени) Яківни та Семена Дем'яновича Стусів, що жили в селі Рахнівка на Вінничині. Голова родини, добрий господар, пізно вступив до колгоспу і був взятий владою «на замітку». Рятуючись від утиску, Стуси, як і тисячі інших селян-«утікачів», подалися на Донбас – в Сталіно (нині Донецьк), де їм довелося починати все спочатку. «Усе дитинство моє пройшло з тачкою, - згадував Василь Стус. – То картоплю з поля возив, то вугілля, що було зібране на териконі. Важко – жили ледве не уривалися. А маєш штовхати тачку».

Василю ще не виповнилося шести років, коли він попрямував до школи. Батьки, що лишали сина вдома по господарству, не відразу про це дізналися. З настанням холодів вчителька спитала у мами, чому Василько ходить на уроки босий. Мати збентежилася: «Яка школа? Він ще маленький». Але вчителька умовила її відпустити сина на заняття. «Я старшим даю його за зразок. Кажу «Стусик, вийди до дошки». Він тягнеться навшпиньках і пише...»

У 16 років Василь закінчив школу зі срібною медаллю і без іспитів поступив на факультет української філології Сталінського (Донецького) педагогічного інституту.

Літо перед першим курсом Василь Стус провів на залізниці, заробляючи гроші на костюм та радіолу.

В студентській групі він був наймолодшим. Але швидко завоював авторитет серед однокурсників завдяки ерудованості та приязності. До аудиторії приходив першим і одразу відкривав книгу.

У його портфелі завжди було що почитати: Кант, Ніцше, Монтень... Самостійно Стус вивчив латину, добре знав німецьку: читав Гейне в оригіналі. На лекціях з німецької перекладав текст «з аркуша». Відповідав же тільки рідною українською мовою. «Моя мова – мамина», – зізнавався він близьким друзям.

*Тільки тобою білий світиться світ,
тільки тобою повняться брості віт,
запарувала духом твоїм рілля,
тільки тобою тішиться немовля,
спів калиновий піниться над водою –
тільки тобою, тільки тобою!
Тільки тобою серце кричить моє.
Тільки тобою сили мені стає
далі брести хугою світовою,
тільки тобою, тільки Тобою.*

У 1959 році "Літературна газета" надрукувала перші вірші Василя Стуса, передмову до яких написав Андрій Малишко.

1 листопада 1963 року Василь Стус був зарахований до аспірантури Інституту літератури АН УРСР. В Києві він увійшов до кола «шестидесятників», знайшов друзів та зустрів своє кохання та майбутню дружину – Валентину Попелюх, яка стала першим слухачем його віршів.

Весняний вечір. Молоді тумани.

Неон проспектів. Туга ліхтарів.

– Я так тебе любила, мій коханий.

– Пробач мене – я так тебе любив.

І срібляться озерами долини,
шовковий шепт пригашених калюж,
мені ти все життя, немов дружина,
мені ти все життя, неначе муж.

– А пам'ятаєш? – Добре пам'ятаю.

– А не забув? Чи не забув? – О, ні.

– Здається, знову в молодість вертаю,
все наче увижається вві сні.

І першу зустріч? Першу і останню.

– А я лиш першу. Ніби й не було
минулих років нашому коханню,
не вір, що за водою все сплигло.

– Не треба, люба. Знаю, що не треба.

Хай давні душі б'ються на ножах.

А єдиніться – предковічне небо
вам спільний шлях покаже по зірках.

Стусу було 27 років, коли його життя круто змінилося. 4 вересня 1965 р. у столичному кінотеатрі «Україна» відбулася прем'єра фільма Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». Прем'єра вилилася у акцію протеста проти арештів, що почалися у спільноті української інтелігенції. «У кінотеатрі ми сиділи поруч з Василем, і встали ми разом. Він відчайдушно вигукував щось на підтримку заклику Чорновола: «Хто проти тиранії, встаньте!» І тремтів кожною клітинкою свого тіла,- згадувала Михайлина Коцюбинська. У пояснювальній записці аспіранта Стуса, що збереглася, є слова: «Я не міг стерпіти. Я не міг мовчати!» З аспірантури його одразу ж виключили. Він влаштувався на роботу кочегаром. Слово «література» у його трудовій книжці ніколи вже не фігурувало – був формувальником у ливарному цеху, прохідником на копальні, різноробочим, а також учнем намазувальника зтяжного крайка на конвеєрі виробничого взуттєвого об'єднання «Спорт».

Вірші писав у вільний від роботи час.

*Утрачено останні сподівання,
Нарешті - вільний, вільний, вільний ти.
Тож приспішись, йдучи в самовигнання:
безжально спалюй дорогі листи,
і вірші спалюй, душу спалюй, спалюй
свій найчистіший горній біль - пали.
Тепер, упертий, безвісти одчалюй,
бездомного озувши постолі.
Що буде завтра? Дасть біг день і хліба.
А що, коли не буде того дня?
Тоді вже гибій. Отоді вже - гибій,
Простуючи до смерті навмання.*

Про зміну свого соціального становища він повідомив нареченій. «Ну то й що, хіба ти після цього станеш іншим?» - відповіла Валентина. А проте, її батька люди у цивільному декілька годин умовляли повпливати на доньку, яка збирається заміж за Стуса. «Що поробиш, якщо вона його кохає, - сказав батько. – Це доля»... Василь і Валентина одружилися 10 грудня 1965 року. У них народився син Дмитро.

Донецьк, 1978 р.
Валентина Попелюх, Василь Стус, Дмитро Стус

Не любити тебе - не можна.
Володіти тобою - жаль.
І хвилина діяння кожна
Випромінює нам печаль.
Бути разом... в однім цілунку.
Злить уста і серця свої.
Тільки хвилі нема порятунку...
Плачуть вночі лишень солов'ї...
Ти в хвилину чуттєвої бурі
Не віддайся мені, дивись,
Бачиш вечора крила похмурі?
То над нами вони зійшлись.
Хай нам кажуть: любити можна
Тільки раз. Того разу й жаль,
І щаслива хвилина кожна
Випромінює нам печаль.

Не ховайся в зволоженім зорі,
Бо розгойдані береги
Поглинаючих трансмагорій
Будуть завжди нам дорогі.
Ні! Знайди і в чуттєвих бурях
Не перейдену нами грань,
Щоб не відати днів похмурих,
Щоб не знати про гнів
прощань.
Не любити тебе - не можна,
то й любитись з тобою - жаль,
бо хвилина кохання кожна
випромінює нам печаль.

У 1968 р. Василь Стус направляв відкриті листи до Спілки письменників та партійних органів, у яких критикував тоталітарну радянську систему, спрямовану на порушення та знищення прав і свобод людини. В цей період його вірші друкують у «Самвидав» та за кордоном. Збірка "Зимові дерева" вийшла у Брюсселі.

Свій перший крок ув'язнення поет відбував у таборах Мордовії. Звідти він висилав вірші у листах: занотовував їх суцільною строкою і замінював (для цензури) окремі слова подібними за звучанням: «тюрма» – «юрма», «Україна» – «Батьківщина». Коли одного разу наглядачі вилучили його зошит з віршами, товариші Стуса по табору вирішили врятувати те, що залишилося, вивчивши на пам'ять чорновик рукопису. Відомо, що табірні наглядачі знищили рукопис із 300 віршами.

*Весь обшир мій – чотири на чотири.
Куди не глянь – то мур, кутор і ріг.
Всю душу з'їв цей шлак лілово-сірий,
це плетиво заламаних доріг.
І далше смерті – рідна батьківщина.
Колодязь, тин і два вікна сумні,
що тліють у вечірньому вогні.
І в кожній шибі – ніби дві жарини –
журливі очі вставлено. Це ти,
о пресвята моя зигзице-мати!
До тебе вже шляхів не напитати
і в ніч твою безсонну не зайти.
Та жди мене. Чекай мене. Чекай,
нехай і марне, але жди, блаженна.
І Господові помолись за мене.
А вмру – то й з того світу виглядай.*

*Терпи, терпи – терпець тебе шліфує,
сталить твій дух – тож і терпи, терпи.
Ніхто тебе з недолі не врятує,
ніхто не зіб'є з власної тропи.
На ній і стій, і стрій – допоки скону,
допоки світу й сонця – стій і стій.
Хай шлях – до раю, пекла чи полону –
усе пройди і винести зумій.
Торуй свій шлях – той, що твоїм назвався,
той, що обрав тебе навіки вік.
До нього змалку ти заповідався
до нього сам Господь тебе прирік.*

Після другого арешту, у травні 1980 р. він проходив у справі вже як «особливо небезпечний рецидивіст» і був засуджений на 10 років примусових робіт і 5 років заслання. 10 січня 1983-го року Василя Стуса покарано роком камери-одиночки за те, що в "Самвидаві" вийшли його нотатки "З таборового зошита".

У 1985 р. Василь Стус став лауреатом Міжнародної літературної премії Amnesty International.

Наприкінці серпня 1985-го р. Василя Стуса покарали карцером за те, що він, читаючи книгу в камері, обперся рукою об нари. На знак протесту він оголосив сухе голодування, а в ніч з 3 на 4 вересня помер.

Дружині заборонили похоронити Василя Стуса в Україні. Тільки у 1989-му році рідні змогли перевезти прах поета в Україну.

У порожній кімнаті...
У порожній кімнаті
біла, немов стіна,
притомившись чекати,
спить самотня жона.
Геть зробилась недужа –
котру ніч, котрий день
ані чутки про мужа,
ані-анітелень.
Лячні довжаться тіні,
дзвонять німби ікон,
і росте голосіння
з-за соснових ослон:
мій соколе обтятий,
в ту гостину, де ти,
ні пройти, ні спитати,
ні дороги знайти.
За тобою, коханий,
очі видивила.
Ніби кінь на аркані,
світ стає дубала.

Тюремних вечорів смертельні
алкоголі,
тюремних досвітків сліпа, як близна,
ртуть.
А сто мерців, обсівши серце, ждуть
моєї смерті, а своєї долі.
І день при дні глевтяники жують,
аби чим-небудь душу закропити.
Валує дим – то дні несамовиті
вершать а чи розпочинають путь –
по спогадах, що в пам'яті гніздяться,
по втратах, що тебе з усіх спромог
угору поривають, коли Бог
постав, як лютий бич і
можновладця.

Вчися чекати, друже,

вчися чекати.

*Ластівки на електричних дротах,
почорнілі од сині неба,
ще наслухають стумні струми землі.*

*Ще підсліпі вікна
за тисячі проминулих літ
не витворили своєї духовності.*

*Ще потерпає вівериця
битий горіх
брати з твоєї руки.*

*Ще людська душа
дрижить, як море,
в незручній западині екзистенції.*

*Зарання, друже,
власним віддатись пристрастям.*

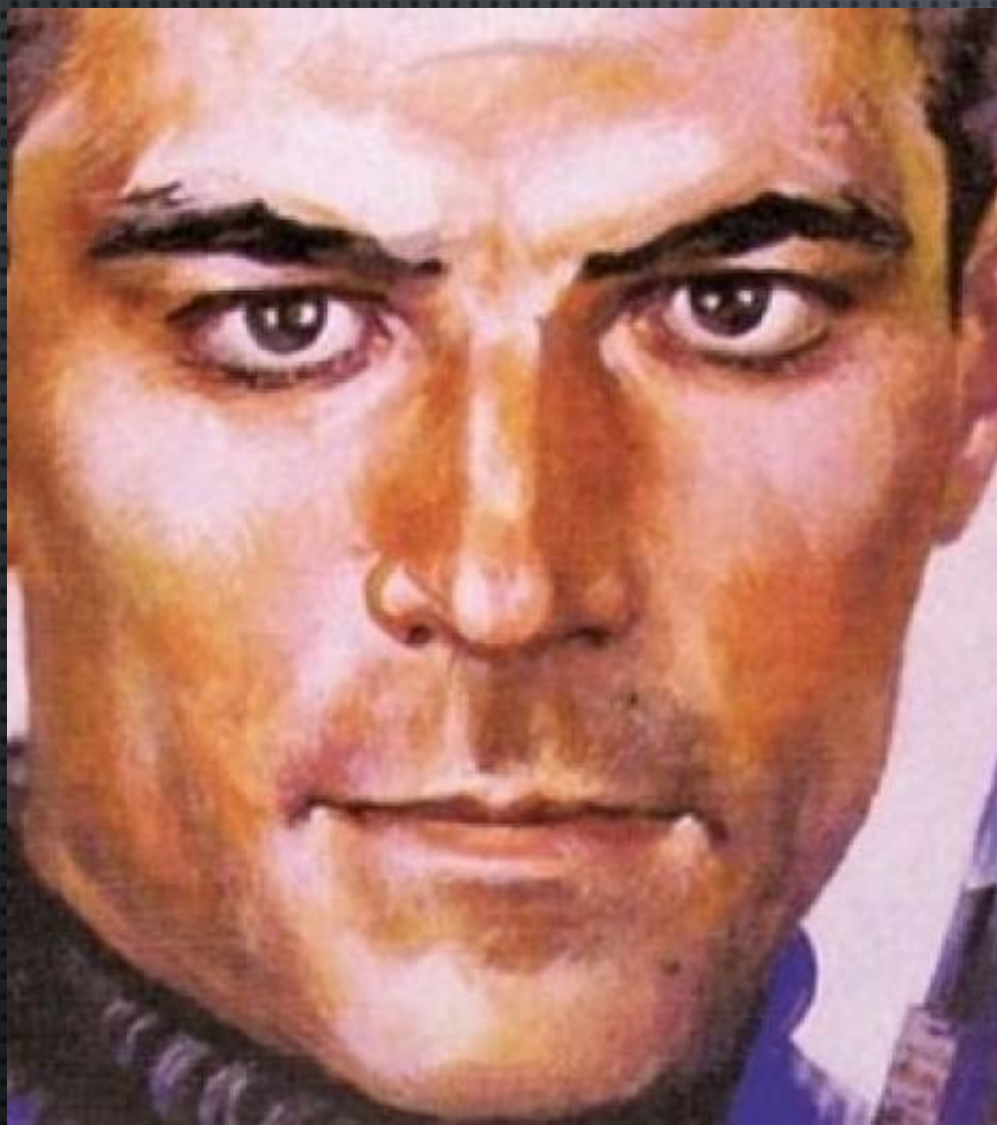
Тільки так:

вияви – самовтрати.

Кам'яній. Кам'яній. Кам'яній.

Тільки твердь – символ самозбереження.

Присмеркові сутінки опали,
сонну землю й душу оплели.
Самоти згорьовані хорали
геть мені дорогу замели.
І куди не йду, куди не прагну –
смерк сосновий мерзне угорі.
Виглядаю долю довгождану,
а не діжду – вибуду із гри.
Аж і гра: літають головешки,
зуби клацають під ідіотський сміх.
Регочу на кутні – буде легше
(а як буде важче – теж не гріх).
Що тебе клясти, моя недоле?
Не клену. Не кляв. Не проклену.
Хай життя – одне стернисте поле,
але перейти – не помину.
Дотягну до краю. Хай руками,
хай на ліктях, поповзом – дарма,
душу хай обшмугляю об камінь –
все одно милішої нема
за оцю утрачену й ледачу,
за байдужу, осоружну, за
землю цю, якою тільки й значу
і якою барвиться сльоза.

На колимських морозі калина
зацвітає рудими слізьми.

Неосяжна осонцена днина,
і собором дзвінким Україна
написалась на мурах тюрми.

Безгоміння, безлюддя довкола,
тільки сонце і простір, і сніг.

І котилося куль-покотьюлом
моє серце в ведмежий барліг.

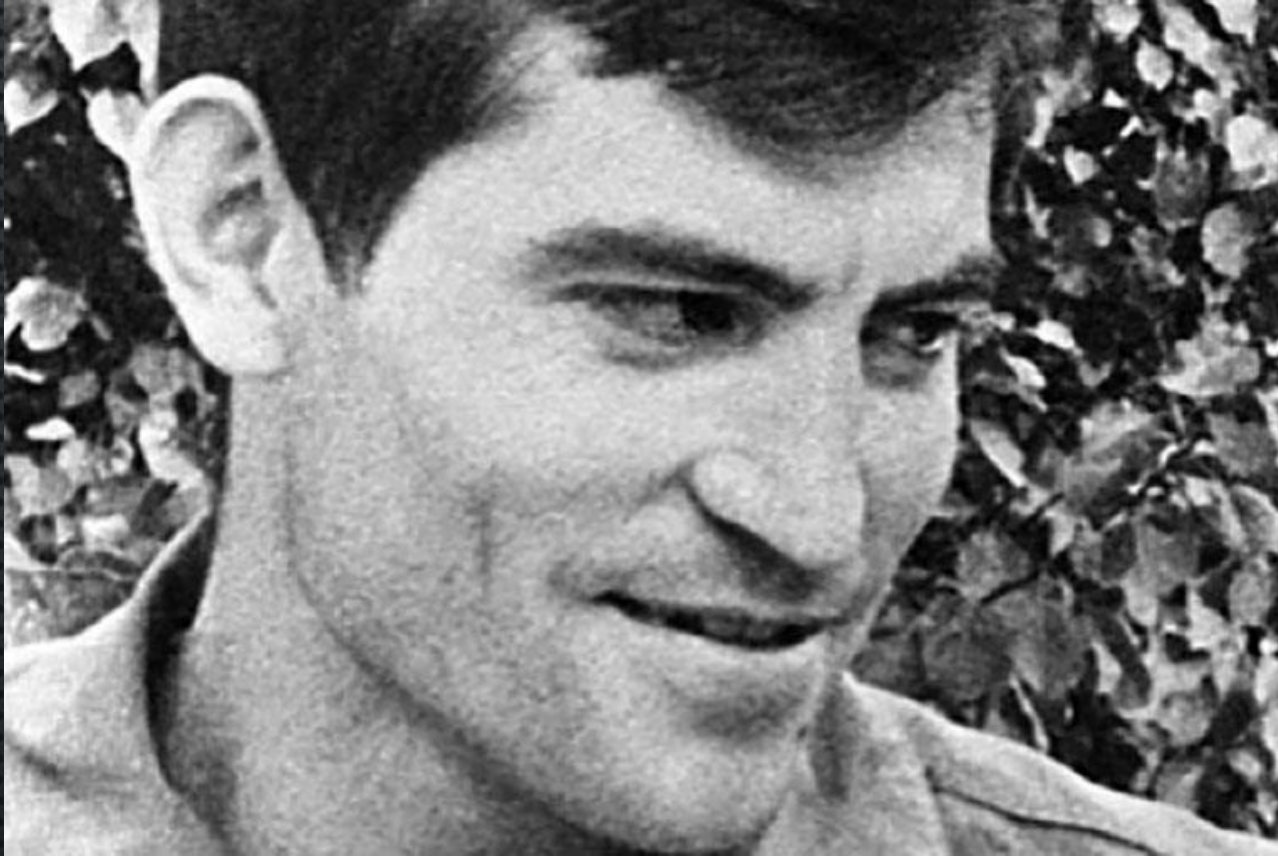
І зголілі модрини кричали,
тонко олень писався в імлі,
і зійшлися кінці і начала
на оцій чужинецькій землі.

*В хаосі зглиблених світів,
Де вічна круговерть,
Нема неплинного в житті,
Неплинна тільки смерть.
В хаосі зглиблених світів,
Де вічність – тільки тінь,
Котру уздрівши, ти хотів
Життя пізнати глибіню.,
В хаосі зглиблених світів
Ти тільки метеор,
Що в хвилі зринувсь і згорів
В суворій тайні зорь.
І що в тій таїні – пізнати
Заказано тобі,
Дано нести важку печать
І зринуту в ганьбі.
Тобі не чути одкровінь,
Коли у віщій час
Загомонить прадавня тлінь
І зрине порух, зрине рінь.*

Існує версія, що поет загинув, коли нагледач навмисно висмикнув стрижень, на якому закріплені нари і вони впали на в'язня.

Син поета Дмитро Стус вважає інакше: «У карцері крижаний холод, спати неможливо, пайка обмежена – людина за десять діб вкрай слабне. Чи можливо там витримати без води і їжі? Гадаю, що тої ночі батько абсолютно виснажений фізично, просто не зміг опустити 90-кілограмові нари, і вони впали на нього. А нагледач не надав значення глухому удару – він поспішав дивитися телевизор або догравати партію в карти...»

Як добре те, що смерті не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що вам, богове, низько не клонюся
в передчутті недовідомих верств.
Що жив-любив і не набрався скверни,
ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся до життя
своїм стражденним і незлим обличчям,
як син, тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і чесними сльозами обіллюсь.
Так хочеться пожити хоч годинку,
коли моя розів'ється біда.
Хай прийдуть в гості Леся Українка,
Франко, Шевченко і Сковорода.
Та вже! Мовчи! Зблуканий у пущі,
уже не ремствуй, позирай у глиб,
у суще, що розпукнеться в грядуще
і ружею завітне коло шиб.

У неділю, 19 листопада 1989 року, на вулиці Києва вийшли десятки тисяч людей.

Такої похоронної ходи Україна не бачила ще від часів перепоховання Тараса Шевченка. День видався холодний, люди стояли на морозі в очікуванні, коли після відправин у Свято-Покровській церкві до Софіївського майдану прибуде жалобний кортеж. Від пам'ятника Шевченку до самого Байкового кладовища цинкові труни несли на руках... Так повернулися на батьківщину Василь Стус, Юрій Литвин і Олекса Тихий. «Особливо небезпечні державні зlodії», колишні в'язні закладу ВС-389/36 у Пермській області, що був більш відомий як «табір смерті».

Камінний козацький хрест на могилі Василя Стуса на Байковому кладовищі в Києві

Пам'ятник у сквері, де стояв будинок, у якому жив В. Стус

Майже не можливо було уявити, що у безіменного зека, який був похований під номером 9, після смерті вийдуть дев'ять(!) томів творів. І відбудеться диво посмертної зустрічі поета з читачами.

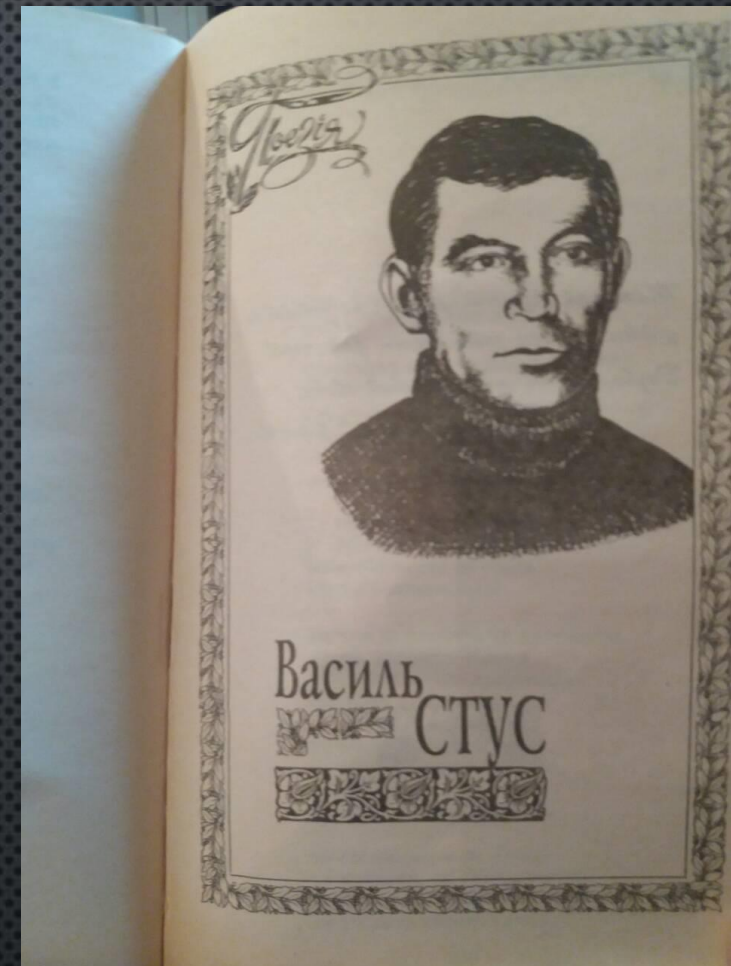
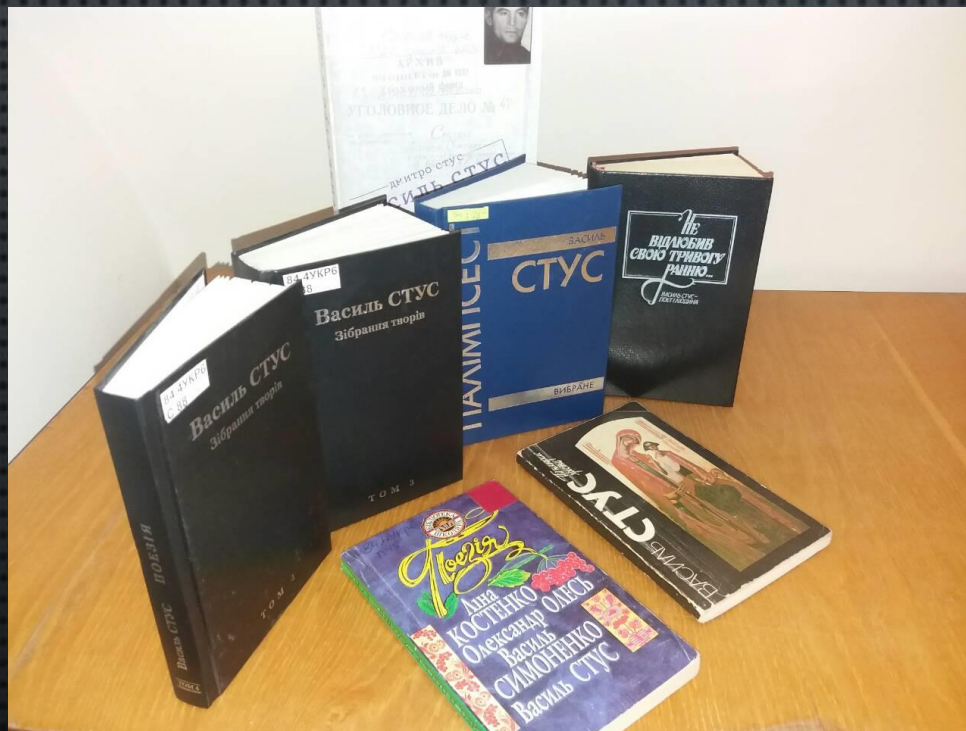
Пам'яті А. Г.

Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай - червону тінь калини
на чорних водах - тінь її шукай,
де жменька нас. Малесенька шопта
лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров - така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.
У сивій завірюсі голосінь
ці грона болю, що падуть в глибінь,
безсмертною бідою окошились.

*На всерозхресті люті і жаху,
на всепрозрінні смертного скрику
дай, Україно, гордого шляху,
дай, Україно, гордого лику!*

*Верни до мене, пам'яте моя,
нехай на серце ляже ваготою
моя земля з рахманною журбою.
Хай сходить співом горло солов'я
в гаю нічному. Пам'яте, верни
із чебреця, із липня жаротою.
Хай яблука останнього достою
в мої, червонобокi, виснуть сні.
Нехай Дніпра уроча течія
бодай у сні у маячні струмує,
і я гукну. І край мене почує.
Верни до мене, пам'яте моя.*

Для створення даного матеріалу використанні відкриті інтернет ресурси.